

Pravi self - preduvjet stvaralaštva

Zdenka Gruden

e-mail: vladimir.gruden@zg.tel.hr

UDK: 159.923.2

Stručni rad

Primljeno: 30. listopada 2003.

Prihvaćeno: 12. studenoga 2003.

Prema M. Klein, self je cjelokupno ljudsko biće, pod čime se podrazumijeva tjelesni i duševni ustroj. Duševni je ustroj sastavljen od svjesnog, preduvjesnog i nesvjesnog. Self se sastoji od ida, ega i super ega. Self reprezentacija je projekcija selfa. Self se projicira u egu, dakle u jednom svom dijelu. Ta reprezentacija selfa može biti lažna ili prava. Kada self reprezentacija odražava objektivna svojstva selfa, njega se, prema Winnicottu, može zvati pravim selfom. Težnja za istinom urođena je čovječanstvu. Stvaralački čin otkriva istinu. U stvaralaštvu prepoznaje sebe u svojoj istini, takav kakav jest a ne kakav se čini drugima ili sebi. Traženje i otkriće realnog, pravog selfa od krajnje je važnosti u odgoju. Svaki bi čovjek trebao razvijati i razviti pravi self kako bi stekao sposobnost za najvažniju stvaralačku djelatnost: kreiranje vlastita života.

Self je, prema definiciji, doživljaj sebe kao objekta. Ova kratka definicija nije dovoljno jasna, a ni u potpunosti točna. Selfom se često naziva *self reprezentacija*. Uvođenjem novih pojmova željena objašnjenja, naizgled, postaju složenija.

Za razumijevanje selfa potrebno je započeti razmišljanjem Melanije Klein. Za nju je self *cjelokupno ljudsko biće, pod čime se podrazumijevaju tjelesni i duševni ustroj*. Duševni je ustroj sastavljen od svjesnog, preduvjesnog i nesvjesnog. *Svjesno* je doživljaj prisustva sebe i svoje okoline. *Predsvjesno* je cjelokupni sadržaj naše psihe kojega dijelovi postaju svjesni usmjerenjem pozornosti na pojedine njegove sastavnice. *Predsvjesno* nosi zaslugu subjektivnog doživljavanja kontinuiteta naše osobnosti bez obzira na okolnosti i sadržaj svjesnoga. *Nesvjesno* se nalazi u dubinama naše duše i osvješćujemo ga samo tijekom psihoanalize, snova, hipnoze i, ponekad,

u omaškama. Duševni se ustroj, nadalje, može promatrati i kao zajedništvo ida, ega i super ega.

Id je nasljedni i izvorni dio naše duše. On sadrži instinktivne impulse. To su uglavnom, nagoni ljubavi i mržnje (libida i destruda). *Id* je izvor sveukupne duševne energije. Prema tome izvor je i stvaralaštva kojemu je, nesumnjivo, potrebna energija. Princip rada ida jest načelo ugone. *Id* u cijelosti pripada nesvjesnom.

Ego je središnji dio naše osobnosti. On je nositelj percepcije, intelektualnih sposobnosti, sintetičnih funkcija i stvaralaštva. *Ego* je, prije svega, svjestan dio naše osobnosti, ali on može biti i predsvjestan i nesvjestan. Njemu pripada funkcija prilagodbe koja pak pokazuje kako je ego sluga idu. Nastoji ga zadovoljiti prilagodbom na stvarnost. Prilagodba može biti aloplastična a to je mijenjanje okoline prema svojim potrebama. Taj se proces smatra zrelim za razliku od auto-

plastične prilagodbe kod koje osoba mijenja sebe u odnosu na okolinu. Auto-plastična prilagodba može biti nezrela, odnosno neurotska. Neurotske su pojave, naime, regresivne i one označavaju povratak na raniji razvojni stadij. Neurotičari nisu kreativne osobe. Premda su neki autori pokušali naći nužnu prisutnost neurotskih crta kod stvaralačkih djelatnosti, pravi je stvaratelj zdrava osoba. Ona mijenja okolinu a ne sebe. Stvaralaštvu pripada, dakle, aloplastična prilagodba a to je, ne zaboravimo, funkcija ega. Promjena nezrelog sebe u zreliju osobu jest priprema za stvaralaštvo.

Super ego je treći dio osobnosti. Njegova je isključiva zadaća nesvjesna kontrola ega. Super ego se nalazi u području nesvjesnoga. On kažnjava ili nagrađuje uspoređujući djelatnost i mišljenje osobe sa svojim sustavom vrijednosti. Ego je sluga super egu te nastoji udovoljiti njegovim »mušicama.« Super ego je česta kočnica stvaralaštvu.

Spomenuli smo tijelo, ukratko opisali svjesno, nesvjesno i preosvjesno, te id, ego i super ego. I svi ti elementi sačinjavaju self. Naglasimo kako je ego, zapravo, samo dio selfa.

Self reprezentacija (koja se često netočno naziva selfom) jest projekcija selfa. Gdje se self može projicirati? U egu, dakle u svojem dijelu. Kako je to moguće? Usporedimo taj događaj pjesnički kao odraz cjelokupnog svemira na površini vode jedne malene planete – Zemlje. Ona, nesumnjivo, pripada svemiru, a on se odražava na njezinu malenom dijelu, npr. površini nekog jezera, i to zovemo slikom svemira. Isto se tako cjelokupni self odražava na njegovom dijelu, egu, i to je self reprezentacija. Ostanimo još kod usporedbe svemira i njegove slike u jezeru. Ako je jezero mirne površine, odraz će svemira odgovarati njegovu originalu. Nemirna će površina jeze-

ra deformirati sliku svemira; onaj koji informacije o svemiru dobiva isključivo s površine jezera imat će lažnu sliku o svemiru. Svemir nikada ne može biti lažan. Samo njegova slika može biti lažna ili prava. Isto se događa i sa selfom, točnije sa self reprezentacijom. Self je, naime, uvijek pravi. On je originalan, prirodan. A self reprezentacija, tj. subjektivni doživljaj sebe kao objekta, može biti prava ili lažna. O čemu to ovisi? Gdje je paralela subjektivnog odraza objektivnog jedinstva duše i tijela? Kako dolazi do deformacije self-slike? Prije odgovora na ovo pitanje povucimo još jednu paralelu između selfa i self reprezentacije. Immanuel Kant je govorio o tzv. stvari po sebi (Ding an sich). Riječ je o prirodnim objektima koji su ono što jesu, tj. originali. Mi o njima znamo vrlo malo, samo u mjeri u kojoj se oni odražavaju u našoj percepciji. A naša je percepcija oskudna budući da imamo svega pet osjetnih organa. Osim toga nikada ne znamo u kojoj mjeri sama osjetila izobličuju objekt naše percepcije. Objekt naše percepcije nije samo materijalna priroda. To je i duševni svijet. Ne možemo nikada biti sigurni u točnost slike vlastite duše pri samopromatranju. Naša je spoznaja, zbog toga, dvojbena. Kantovu dvojbenu spoznaju možemo usporediti s opisanom Kohutovom self reprezentacijom. Kantov objekt spoznaje pak možemo usporediti sa selfom. Ponovimo još jednom kako postoji običaj nazivanja self reprezentacije selfom. Na sličan način filozofi i drugi znanstvenici svoju spoznaju neoprezno nazivaju istinom. Riječ je samo o slici istine koja može biti izvitoperena, nesigurna ili točna, ovisno o tome odražava li vjerno ono što prikazuje.

Odras objektivnog tijela i duše, tj. self reprezentacija, nalazi se u egu. On se prostire, kako je spomenuto, u nesvjesnom, preosvjesnom i svjesnom. Stoga

i self reprezentacija ima sve ove tri razine. Jednim dijelom svjesno znamo kakvi smo a većim dijelom to doživljavamo u svojemu predsvjesnom i nesvjesnom dijelu osobnosti, točnije egu. Napomenimo da je to »znano« dvojbeno jer, prema Kantu, sigurno postoji ograničenje u našim spoznajnim organima i nema jamstva koliko je naša spoznaja istinita.

Winnicott ipak smatra da self reprezentacija može u velikoj mjeri odražavati objektivne osobine selfa. Takvu self reprezentaciju naziva on *pravim selfom*. *Lažni self*, prema Winnicottu, nastaje stvaranjem pukotine između selfa i self reprezentacije. Tu pukotinu možemo razumjeti praćenjem puta kojim se oblikuje self reprezentacija. Pomognimo si i ovdje usporbom. Svoje lice, odnosno tijelo, upoznajemo promatranjem sebe u ogledalu. Nečisto ili deformirano ogledalo odražavat će iskrivljenu sliku i mi ćemo doživljavati sebe onakvim kakvi zapravo nismo. Ogledala naše cjelokupne osobnosti su drugi ljudi. Prema njihovu ponašanju i ocjenjivanju znamo svoje osobine. Rijetko posumnjamo u objektivnost njihove ocjene, što je najveća životna pogreška. Vrlo je snažna predrasuda vjerovanje u objektivnost tuđeg mišljenja. Pokušamo li nečije mišljenje proglasiti subjektivnim i netočnim kada je riječ o nama samima, ti će nas isti ljudi oštro kritizirati te čak proglasiti duševno neuravnoteženim. Nepriznavanje ocjene svoje okoline i naš će super ego proglasiti nemoralnim; ne priznamo li, naime, druge – znači da smo skloni više vjerovati sebi. Označe li nas ili označimo li sami sebe egocentrikom, doživimo veliki osjećaj krivnje. Taj je proces zrcaljenja vrlo važan u prvim mjesecima djetetova života. Dijete upozna se kroz reakcije svojih roditelja, točnije majke. Ona svojim ponašanjem pokazuje u kojoj je mjeri dijete prihvaćeno ili odbačeno. Tim putem dijete razvija veće ili manje samopošto-

vanje, a ono je najvažnija pretpostavka stvaralaštvu. Majka, nadalje, prepoznaje djetetove osobine, među kojima se nalaze i njegove stvaralačke sposobnosti. Djetetova slika o sebi – u zdravu majčinu ponašanju – slična je njegovim objektivnim vrednotama. Njegova self reprezentacija slična je njegovu originalnom selfu i dijete razvija pravi self – put koji osigurava stvaralaštvo.

Narcisoidna, neurotska, psihotična ili na koji drugi način duševno devijantna majka ne odražava pravu djetetovu vrijednost. Ona se prema djetetu ponaša u skladu sa svojim, a ne djetetovim potrebama. Dijete stječe lažnu sliku o sebi. Nezadovoljan roditelj pokazuje djetetu da ne vrijedi, da je zločesto i da nije voljeno. Ambiciozan, društveno neostvaren roditelj, vidjet će u svojem djetetu buduću profesiju za koju dijete nema sposobnosti, ali će zbog roditeljevog »zrcaljenja« vjerovati da ih ima. Roditelj koji vjeruje da je u svojoj profesiji ostvario najbolju djelatnost očekuje u djetetu vlastitu kopiju. Dijete, u svim ovim slučajevima, prihvaća roditeljsku sliku o sebi koju mu oni pružaju. I tako se stvara self reprezentacija koja ne odgovara djetetovim stvarnim sposobnostima, interesima i željama. To je lažni self. U tom slučaju postoji pukotina između stvarnog selfa i self reprezentacije. Lažni self zbog te pukotine ne komunicira uspješno s vlastitim tjelesnim i duševnim originalom.

Stvaralaštvo je izvorna djelotvorna snaga u čovjeku po kojoj on može ostvarivati nove tvorevine na području tehnike, umjetnosti, znanosti i, uopće, civilizacije i kulture. Izvornost stvaralaštva označuje kako je riječ o nasljednoj sposobnosti. Prema toj je definiciji »izvorna djelotvorna snaga« tjelesna i duševna Kantova »stvar po sebi«. Izvorna djelotvorna snaga jest originalni čovjekov tjelesni i duševni ustroj s pripadajućom duševnom energijom kao posljedicom samog životnog procesa, a to

je self. Projicira li se taj self u egu u dostatnoj vjernosti, tj. ima li osoba primjerenu sliku o sebi, prepoznat će sebe sama. U tom će prepoznavanju doživjeti i sposobnost primjerena stvaralaštva. Ako je majka bila dovoljno transparentna i dopustila doživljavanje djetetove prave vrijednosti neće se, npr. u obitelji muzičara, previdjeti djetetova sklonost matematici. Uspješni će znanstvenik tolerirati športsku nadarenost svojega djeteta bez obzira na vlastite želje.

Sposobnost za određenu stvaralačku djelatnost razvija u osobi i interes baš za tu djelatnost. Njezino obnašanje pruža subjektu gratifikaciju. Stoga je doživljaj sreće osnovni smisao života. Kako je osjećaj gratifikacije, tj. sreće posljedica razvijanja i ugađanja vlastitu originalu (a to je kreativnost), sreća prestaje biti samo subjektivni doživljaj. Ona označava otkrivanje istine koja služi ne samo pojedincu nego i zajednici.

Kakav odnos ima istina sa stvaralaštvom? Tjelesni i duševni ustroj kojega pojedinac donosi rođenjem prirodni je original. U tom je originalu sadržana skrivena istina. Težnja za istinom povijesna je čovjekova žudnja. No, kako je rečeno, ona je skrivena. Stvaralački čin otkriva istinu. On je prevodi u vidljiv i lakše spoznatljiv oblik. Čovjek u kreaciji prepoznaje sebe stvarnoga, onakvoga kakav on jest a ne kakvim se čini sebi ili drugima. To stvara gratifikaciju u stvaratelju i u onima koji percipiraju kreaciju bez obzira kojemu području ona pripadala. Doživljaj nalikuje na povratak u mjesto svojega djetinjstva. I taj je doživljaj, po Kantu, jedini pokazatelj vrijednosti originalnog umjetničkog djela.

Društvena skupina, a posebno roditelji, bez obzira na vlastite želje, ne mogu oblikovati svoje dijete za profesiju koja ne odgovara sposobnostima u njegovu originalnom selfu. Pokušaju li to učiniti stvorit će lažni self, tj. netočnu self repre-

zentaciju koja zbog pukotine ne komunicira s originalom. Takva osoba nije kreativna. Ona može imitirati određene vrijednosti ali nikada ne stvara nove. Uloga edukacije je ispravljanje lažnoga selfa. Već u vrtiću, a poglavito u školi edukator pomaže djetetu da ispravi svoj lažni self i pretvori ga u pravi. Takvoj djelatnosti pogoduje transferni odnos djeteta putem kojega dijete doživljava svojega odgajatelja kao roditelja. On od njega očekuje i da zrcali njegove prave vrijednosti kao što je to očekivao i od svojeg roditelja. Uloga je odgajatelja, dakle, vrlo velika. Zrcaljenje pravoga djetetova selfa teška je i bitna odgojna zadaća. Takvoj ulozi odgojitelj mora dorasti. Prije svega on sam ne smije nositi lažni self. Njegova profesija bi morala potjecati iz njegove sposobnosti za tu djelatnost i donositi mu gratifikaciju. Lažnih se dijelova selfa prosvjetni radnik oslobađa kroz edukativne grupe »ogledavajući« se u voditelju i ostalim članovima grupe. Tako »očišćen« odgojitelj svakom djetetu prilazi bez predrasuda. Reagira spontano na djetetovu prisutnost i ponašanje. Zbog čega je u većini profesija, a posebno u prosvjetnoj, zabranjena spontanost u korist tzv. »profesionalnosti?« Zbog prakse koja ukazuje na preveliki broj lažnih selfova u edukatora koji se moraju pokriti službenim odnosima, što je opet laž. Ovaj središnji problem školstva ne rješava se reformama; dokaz tome jest njihovo stalno ponavljanje. Rješenje nije u promjeni programa nego u promjeni prosvjetnog radnika. On mora postati »čisto« ogledalo u svrhu stvaranja pravog selfa kroz odraz djetetova originala.

I na kraju, razmišljanje o stvaralaštvu koje je moguće kroz oblikovanje učenikova pravog selfa nije samo razmišljanje o umjetnicima i znanstvenicima. Svaki čovjek mora razviti pravi self kako bi stekao sposobnost za najvažniju stvaralačku djelatnost: kreiranje vlastita života.

LITERATURA:

- R, BATTEGAY, *Narzissmus und Objekt-Beziehungen*, Hans Huber, Bern, Stuttgart, Wien, 1979.
- E. BECKER, *Poricanje smrti*, Naprijed, Zagreb, 1987.
- M. BRATANIĆ, Z. GRUDEN, Uloga edukativnih grupa u osposobljavanju nastavnika, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, Prosveta, Beograd, 1987. br. 20, str. 360.
- S. FREUD, *Gesammelte Werke*, Fischer, Frankfurt am Main, 1969.
- E. FROMM, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Naprijed, Zagreb, 1980.
- Z. GRUDEN, S. CIPEK, Edukativne skupine, *Život i škola*, 5:50-518, 1992.
- Z. GRUDEN, K. KORAJ, Edukacija edukatora - pomognimo sebi i drugima, *Život i škola*, 1:99-102, 1993.
- Z. GRUDEN, Edukativne grupe odgajatelja u vrtićima, *Psihijatrija danas*, 81:22, br. I, 1990.
- Z. GRUDEN, Mijenjati samoga sebe, *Zmo*, Časopis za obitelj i školu, Zagreb, 1992, god. III, br. 19-19, str. 23-24.
- Z. GRUDEN, Nova pedagogija uz pomoć novog učitelja, u: *U potrazi za suvremenom osnovnom školom*, Institut za pedagoška istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1991, str. 217-219.
- Z. GRUDEN, Pedopsihijatar i školski neuspjeh, u: *Pedagogija i pedagoški radnici u reformi vaspitanja i obrazovanja*, II. posebno izdanje časopisa *Pedagogija*, str. 304, Savez pedagoških društava Jugoslavije, Maribor, 1986.
- Z. GRUDEN, *Psihoterapijska pedagogija*, Školske novine, Zagreb, 1989.
- Z. GRUDEN, Terapijski rad s pedagozima i školskim liječnicima u rješavanju adolescentne problematike, *Psihijatrija danas*, 163:21, br. 2-3, 1989.
- H. KOHUT, *Analiza sebstva*, Naprijed, Zagreb, 1990.
- W. MERTENS, *Psychoanalyse*, W. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1981.

Summary***The true self – prerequisite to creativity***

According to M. Klein, the self is the entire human being. It includes the constitution of body and soul. The psychical constitution is composed of consciousness, pre-consciousness and un-consciousness. The self is constituted by id, ego and super-ego. Self-representation is a projection of the self. The self is projected in a part of itself – ego. This representation of self can be true or false. When self-representation reflects the objective properties of the self, it can be called, according to Winnicott, the true self. Longing for the truth is innate to mankind. A creative act reveals the truth. In creation man recognizes himself in his truth, such as he is and not as he appears to others or himself. The search and discovery of the real, true self is of extreme importance in education. Each man should develop his true self in order to acquire the utmost creative capability – to shape his own life.